

## ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФЕНТЕЗІ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Слижук О. А., к. пед. н., доцент

*Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна*

olesja\_2014@ukr.net

### Ключові слова:

підлітковий вік, позакласне читання, модель уроку, освітні стратегії, жанровий різновид, фантастична література, фентезі.

У статті розглядається дидактична модель системного вивчення сучасного фентезі учнями підліткового віку. Розглянуто особливості цього жанрового різновиду фантастичної літератури, які дають змогу віднести його до кола читання підлітків. Виділено критерії добору фантастичних творів для текстуального вивчення. Визначено відмінності в сприйнятті й інтерпретації фентезі в різних вікових групах підлітків-читачів. Вони пов'язані з різними рівнями сприйняття й інтерпретації художніх творів та з особливостями самих творів, рекомендованих для читання. Пропонується будувати моделі уроків позакласного читання фентезі у 5 – 6 класах як «гру у грі». У розглянутій моделі зовнішня структура повторює сюжетну модель вивчаного твору – подорож, а внутрішні компоненти – це набір різноманітних ігрових завдань. Зазначено, що у 7 – 9 класах моделювання уроків зазнає трансформацій: відходимо від використання ігрових технологій і переходимо в площину комунікативних і комунікативно-творчих стратегій.

---

## STUDY OF MODERN UKRAINIAN FANTASY FOR TEENAGERS IN EXTRACURRICULAR READING LESSONS

Slyzhuk O. A., PhD in Pedagogy, Associate Professor

*Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine*

### Key words:

teenagers, extracurricular reading, lesson model, educational strategies, genre variety, fantastic literature, fantasy.

The article deals for the didactic model of systematic study of modern Ukrainian fantasy by teenage students. The features of this genre of fantastic literature considered that can attributed to the teen reading range. Most works of Ukrainian fantasy appeared in the 21st century. Literary critics believe fantasy by kind of genre of fantastic literature, a special kind of secondary conditionality. In fantasy for children and teenagers, age and psychological features of the main characters are important. Teens are interested in the actions and behavior of their coeval. The criteria for selecting fantastic works for textual study highlighted. Differences in the perception and interpretation of fantasy in different age groups of teenage readers identified. They relate to the different levels of perception and interpretation of the art works and to the particularities of the works recommended for reading. Use activity technologies of extracurricular reading of modern Ukrainian fantasy is efficient. They aimed at interpreting and understanding works of art. These technologies allow for the involvement of all students in learning activities and their interaction during the lesson. At the same time, the teacher functions as a facilitator. He directs analytical work on an artwork to grasp universal values embodied in it. This has a positive effect on the development of students' personal experience. There is a certain limitation of the school program of teaching time for lessons of extracurricular reading. This determines the variability of the choice of works for reading. It suggested to building models of extracurricular fantasy reading in grades 5-6 as a "game in the game". In this model, the external structure repeats the story model of the work being studied the journey, and the internal components - a set of various game tasks. It noted that in 7-9 classes of modeling lessons is undergoing transformations. The teacher moves away from the use of game technology and moves into the field of communicative and communicative creative strategies. A brief analysis of the works of contemporary Ukrainian fantasy, recommended for consideration in extracurricular reading lessons, presented.

---

### Постановка проблеми

Нині система освіти в Україні зазнає змін у зв'язку із запровадженням нових концепцій: компетентнісного підходу, Нової української школи. Найбільш гостро наразі ці зміни відбиваються в початковій школі, де змінюються не тільки освітні програми, а й зазнають кардинального перегляду й трансформації

організація освітнього простору, підходи до навчання, освітні технології й стратегії. Подібні зміни чекають і на середню ланку загальної середньої освіти, на всі шкільні предмети, зокрема й «Українська література», «Зарубіжна література». Упровадження діяльнісного підходу до моделювання й проведення уроків літератури вимагатиме

збільшення відсоткового співвідношення варіативної частини навчальної програми, укладання рекомендацій для вибору сучасних книг для підліткового читання.

Серед книг, найбільш популярних у сучасних підлітків, переважають реалістично-психологічні, а також пригодницько-фантастичні. Навіть традиційні теми розкриваються в сучасній українській літературі через казкові, чарівні сюжети, які дають змогу юним читачам, занурившись в умовний світ фантазії, віднайти там гармонію і взаєморозуміння, якого так бракує їм у реальності.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій**

Аналізові фентезі присвячені літературознавчі дослідження А. Артюх, В. Кизиловой, О. Леоненко, М. Ніколаєвої, Л. Овдійчук, С. Олійник, О. Стужук, С. Хороб та ін.

Хоча фентезі й не створювалось письменниками спеціально для дітей, але воно цікаве й корисне для них, як доводять вітчизняні й зарубіжні вчені. Зокрема, у дослідженні М. Ніколаєвої читаємо, що «...фентезі є нарративним методом, який дозволяє нам дослідити великі питання способом, яким реалістична література має тільки обмежені можливості зробити. Я також стверджую, що популярність фентезі серед підлітків не є випадковою, і тому фентезі, звісно, не заслуговує на презирство, яке часто зустрічає. Читання фентезі є корисним для юнацтва, тому що стимулює їхній когнітивний, емоційний, етичний та естетичний розвиток» [8, с. 144].

Вивчення літератури фентезі в школі відбувається переважно на уроках зарубіжної літератури, де школярі знайомляться з творами Д. Роулінг, Д. Толкіна та ін. Тому й маємо більшість методичних розробок про зарубіжне фентезі в школі. Розробці факультативного курсу з фантастичної літератури присвячені статті й посібники Н. Логвіненко [7]. У методиці викладання української літератури питання про уроки позакласного читання сучасного фентезі не розглядалось.

А втім, літературна освіта сучасних підлітків має становити єдину проблемно-тематичну, історико-хронологічну й жанрову систему. Принцип системності повинен враховуватись і в поступовому ускладненні методів і прийомів навчання літератури, і в укладанні списків рекомендованих для читання й аналізу творів. У процесі укладання програми важливою є опора на вікові особливості учнів, а також на наукові дослідження в галузі сучасної літератури для дітей та юнацтва.

Метою статті є обґрунтування дидактичної моделі системного вивчення сучасного українського фентезі на уроках позакласного читання у 5 – 9 класах.

#### **Виклад основного матеріалу**

Д. Толкін у своїй статті «Про чарівні історії» говорить про універсальний зміст фантастичного читива й можливість зацікавлення ним і дітей, і дорослих [15]. Не можна не погодитись у цьому з визначним майстром фантастичних історій. Та все ж

вікова відповідність проблем, що проглядають крізь фантастичні нашарування, залишається актуальною у відборі книг для молодших і для старших підлітків.

Фентезі порівняно недавно з'явилося в українській літературі. С. Хороб вважає першими авторами цього жанру в літературі незалежної України Марину та Сергія Дяченків та Генрі Лайона Олді [16], але їхні твори були написані російською мовою, хоча є й українськомовні авторські переклади.

В. Кизилова зазначає, що «в українській літературі для дітей та юнацтва жанровий різновид фентезі представлений іменами Олеса Ільченка («Таємниця старої обсерваторії»), «Загадкові світи старої обсерваторії»), Любка Дереша («Дивні дні Гані Грак»), Марини Рибалко («Подорож туди, де сніг»), Валерія й Наталії Лапікур («Чарівна брама»), Олександра Денисенка («Межник, або Всесвітнє свавілля»), Галини Пагутяк («Королівство», «Книгоноші з Королівства») та ін. Віковий ценз творів доволі різний: від молодшого та середнього шкільного віку (О. Ільченко, Л. Дереш) до старшого шкільного (Г. Пагутяк) і творів для широкого кола читачів (В. і Н. Лапікур)» [4, с. 122].

Більшість творів українського фентезі з'явилися уже в ХХІ ст., й нині підлітки мають змогу ознайомитись із фантастичною прозою Г. Пагутяк, яка вже достатньо повно досліджена літературознавцями, а також із фентезі Дари Корній, Володимира Арєнєва, Н. Дев'ятко та ін.

Літературознавці вважають фентезі жанровим різновидом фантастики, особливим видом вторинної умовності й виділяють його особливості, які полягають у створенні світу, у якому, на думку Д. Толкіна [15], читач знаходить іншу чарівну, сакральну реальність, вірить у неї, й вона допомагає йому відновити власний внутрішній світ. Серед основних властивостей фентезі В. Кизилова [4, с. 120] називає наближеність до міфу, уведення чарівних предметів та постатей, при цьому герої (ельфи, гноми, відьми тощо) не є канонічними як, наприклад, у фольклорній казці, пандетермінізм, особливий героїзм, доблесть і хоробрість персонажів, своєрідний хронотоп.

Спираючись на праці інших дослідників, додамо до цього переліку наявність магії, подорож героїв або натяк на неї, середньовічний антураж, раптові переходи з реального світу в ірреальний і навпаки, що нагадує візії у сні або занурення у власний внутрішній світ. Що стосується фентезі для дитячого й підліткового читання, то важливими є вікові й психологічні особливості образів головних героїв. Підлітки цікавляться вчинками й поведінкою своїх ровесників.

Характеризуючи художню специфіку белетристики для дітей, М. Славова розмежовує поняття «фантазійне» і «фантастичне». Вона вважає фантазійне «вільною, творчою грою духу, пов'язаною з уявною переробкою дійсності і створенням нової, умовно узагальненої, «реальності» [13, с. 21].

Вивчення фентезі у 5–6, 7–8 та 9 класах має свої відмінності, пов'язані з різними рівнями сприйняття й інтерпретації художніх творів та з особливостями самих творів, рекомендованих для читання. У шкільній програмі з української літератури для додаткового читання пропонуються такі твори сучасного фентезі: 6 клас – Г. Пагутяк «Втеча звірів, або Новий бестіарій»; 7 клас – Мія Марченко «Місто Тіней»; 8 клас – В. Арєнев «Порох з драконових кісток»; 9 клас – фентезійна трилогія Наталії Дев'ятко «Скарби Примарних островів». Пропонуємо розпочати знайомство з фентезі ще з 5 класу, розглянувши на уроці позакласного читання повість Дари Корній «Петрусь химородник».

У дослідженнях Н. Логвіненко, зокрема у її статті [9], пропонується розглядати під час викладання факультативу у 8–9 класах інші твори: «Тематичний блок «Сучасне українське фентезі» передбачає текстуальне вивчення творів: Тараса Завітайла «Зброя вогню» (2006), «Діти Праліса» (2007); Володимира Арєнева «Бісова душа, або Заклятий скарб» (2003); Віталія Климчука «Рутенія. Повернення відьми» (2011); Галини Пагутяк «Королівство» (2005), М. та С. Дяченків «Ритуал» (1996, 2010); Наталі Тисовської «Останній шаман» (2008); Костянтина Матвієнка «Час настав» (2011); Дари Корній «Гонимарник» (2010) та ін. за поданими анотаціями, практичне з'ясування особливостей жанру, його відмінностей від фантастики» [9, с. 76]. Очевидно, такий вибір зумовлений прагненням поглибити знання учнів про українське фентезі. Дослідниця пропонує застосовувати для розгляду цього тематичного блоку лекційно-практичний метод, притаманний викладанню у вищій школі, та втілювати педагогіку пригод, яка більше орієнтована на самостійну роботу учнів над квестами, а також завдання дослідницько-пошукового характеру.

У сучасних умовах зміни освітньої парадигми, упровадження компетентнісного підходу та інтегрованого формування загальних і предметних компетентностей вважаємо доцільним використання на уроках позакласного читання, зокрема й сучасного українського фентезі, діяльнісних технологій, спрямованих на інтерпретацію й розуміння художніх творів. Вони передбачають залучення всіх учнів до навчальної діяльності, їхню взаємодію під час уроку, реалізацію фасилітативної функції вчителя, спрямованість на значущість загальнолюдських цінностей, закладених у художньому творі, для особистого досвіду учнів.

Добір завдань для текстуального вивчення творів сучасного українського фентезі повинен урахувати такі критерії:

- поступове ускладнення завдань, спрямованих на формування самостійності учнів під час їх виконання;
- урахування специфіки художнього твору, що вивчається;
- різноманітність стратегій;

- різнобічність інтерпретації художнього твору;
- використання комунікативних, інформаційно-комунікаційних та літературно-творчих технологій на різних етапах вивчення літературного твору;
- зв'язок з творами, передбаченими програмою для текстуального вивчення;
- спираючись на вже сформовані вміння аналізувати літературний твір і розуміти авторську позицію.

Обмеженість часу, відведеного програмою для уроків позакласного читання, зумовлює варіативність вивчення фентезі. Попри це, необхідно дотримуватись послідовності у формуванні поняття учнів про нього, тому на кожному виділеному вище віковому періоді виділяємо уроки для вивчення цього жанрового різновиду фантастичної літератури. Учитель може планувати їх на власний розсуд.

Повість Дари Корній «Петрусь химородник» буде цікавою для читання в молодшому підлітковому віці. Розповідь у ній динамічна, насичена подіями й міфологічними елементами. Вона відповідає характеристикам фентезійної літератури: зображення невідомого читачеві світу, населеного фантастичними істотами – домовиками, лісовиками, болотянками, русалками. Водночас це світ реального героя Петруся, якого через його надзвичайні здібності бачити фантастичне, що живе з ним поряд з людьми, називають химородником. Химородник (характерник) – козак або проста людина, наділена надприродними, фантастичними здібностями, зокрема властивостями антропоморфізму – перетворення в інших істот. Деякі з них притаманні й Петрусеві, бо він син Василя Лелеченка, козака, який пішов з товаришами в похід – визволяти бранців з турецької неволі, та не повернувся додому. У центрі повісті – фантастичні пригоди хлопчика. Фентезійна повість Дари Корній позначена й рисами її індивідуального стилю – тяжінням до української міфології, змалюванням побуту й звичаїв українців, екскурсів у історичне минуле України. Ці особливості притаманні її прозі для більш дорослих читачів – романам «Гонимарник», «Сузір'я Дів», тетралогії «Зворотний бік».

У повісті Галини Пагутяк «Втеча звірів, або Новий бестіарій» зображені пригоди дівчинки Доні, її фантастична подорож у пошуках Єдинорога та вболівання за долю тварин на нашій планеті. Хоч твір і має складне філософське спрямування, насичений інтертекстуальними зв'язками, але для дітей у ньому також багато цікавих епізодів, деталей, проблем, які потребують обговорення.

Учні 5–6 класів – це молодші підлітки, які проходять процес адаптації до умов середньої школи, водночас вони вважають себе дорослими й здатними до самостійного виконання завдань за прочитаним художнім твором. Саме тому технології проведення уроків повинні продовжувати ігрову діяльність, започатковану в молодшій школі, але поступово ускладнювати літературні ігри. Ускладнення пов'язане з поступовим розвитком пізнавальних інтересів, а також естетичного чуття й усвідомлення

жанрових і композиційних особливостей художніх творів.

Ігрові технології вивчення творів фентезі зумовлені також їх художньою своєрідністю. На думку М. Славової, «ігрове начало, атрибутивний елемент мистецтва взагалі (і художньої літератури як цілого), навантажено визначальною структурно-змістовою роллю в дитячій літературі – як в поезії, так і в прозі.

У белетристичному творі для дітей гра може бути мотивом у тематичному пласті, моделлю системи персонажів, конфліктним ядром і схемою сюжетної побудови, композиційним засобом і стильово-мовною фігурою» [13, с. 18].

Ураховуючи всі ці чинники, пропонуємо будувати моделі уроків як «гру в грі», коли зовнішня структура повторює сюжетну модель вивчаного твору – подорож, а внутрішні компоненти – це набір різноманітних ігрових завдань: конструювання за допомогою LEGO-технологій, «тонкі» й «товсті» запитання за змістом твору, рольові ігри, інсценізації, зміна оповідача, усне малювання фантастичних складових тощо.

У 7–8 класах вік дітей – старший підлітковий, коли з найбільшою цікавістю сприймаються не події твору, не пригоди головних героїв, тому важливо стає психологічна складова характерів образів персонажів, а фантастичне відіграє лише роль обставин, у яких вони формуються. Це вимагає змін у доборі творів для позакласного читання й зміни стратегії їх вивчення.

Дебютна книга Мії Марченко «Місто Тіней» якраз і торкається проблеми дорослішання, пошуку друзів, взаємин з дорослими. На сайті Vokmal є інформація про цю книгу, яка «набирала чимало відзнак ще до того, як побачила світ. «Кращий прозовий твір для дітей середнього шкільного віку» на Коронації слова-2016. Перша премія в номінації «Проза для дітей старшого віку та юнацтва» на IV Міжнародному конкурсі творів для дітей «Корнійчуковська премія». Крім того, «Місто Тіней» – переможець конкурсу «Напишіть про мене книжку» від «Фонтану казок». А щойно книжка вийшла, як «VokmaBooka. Простір української дитячої книги» назвали її дебютом року» [17]. Головна героїня Марта, щоб вирватись із лещат проблем реального світу, мандрує у фантастичне Місто Тіней і несподівано знаходить там більше добра і світла, ніж будь-де до цього. Психологізм повісті підкреслюють і фантастичні деталі, і яскраво виписані емоції, які зацікавлюють школярів і разом з тим компенсують дещо спрощений сюжет та прогнозованість вчинків головних героїв. Цю книгу пропонуємо для позакласного читання семикласникам.

У 8 класі доцільним буде розгляд першої частини трилогії Володимира Арєнєва «Сезон Кіноварі», яка має назву «Порох із драконових кісток» і розпочинає пригоди дівчинки, яка, як і героїня розглянутої у 7 класі повісті Мії Марченко, має ім'я Марта. Якщо у «Місті Тіней» головна героїня поринає у фантастичний світ, то Марта із повісті В. Арєнєва живе в ньому. Фантастичні повісті цього письменника мають ознаки і наукової фантастики, і

фентезі. Майже всі його фантастичні книги – це передбачення майбутніх історичних подій, зокрема причин і наслідків подій на сході України. Приваблює у двох перших частинах трилогії (над третьою автор ще працює) не тільки багатий підтекст, який примушує задуматись, але й психологізм, розкритий у художніх деталях, вчинках персонажів, розкритті їх наслідків.

Проблемно-тематично трилогію В. Арєнєва можна пов'язати з повістю-казкою Ю. Винничука «Місце для дракона», яка вивчається у 8 класі текстувально. Об'єднує ці два твори одна з проблем: завжди винним в нещастях, непорозуміннях і війнах мусить бути Дракон. Навіть якщо він навіть добрий (як у казці Ю. Винничука) або від нього залишились лише кістки (як у трилогії В. Арєнєва).

Завершує знайомство з фентезі в основній школі урок позакласного читання за трилогією Наталії Дев'ятко «Скарби Примарних островів». Радимо звернутись до аналізу на уроці першої частини «Карта і компас» і провести ретельну підготовчу роботу, бо повість відзначається ущільненістю сюжету, насиченістю художніми деталями на початку твору, частою зміною часових площин, особливим хронотопом, який їх поєднує. Водночас підлітків у ній приваблює яскравий образ героїчного капітана Яроша, насиченість символічними образами Смерті, Янголятка, Феї та ін. Усе це вимагає уважного і вдумливого читання й роботи над текстом окремих епізодів.

Загалом модель уроків позакласного читання фентезі у 7–9 класах будується за іншими принципами, ніж у 5–6. Поступово відходимо від використання ігрових технологій і переходимо в площину комунікативних і комунікативно-творчих стратегій. Зовнішня модель уроку набуває різноманітних рис: урок-дискусія, урок-презентація, урок-занурення у фантастичний світ. Змінюються, трансформуючись усередині зовнішньої моделі, й навчальні завдання. Можемо використати групову і парну роботу над проблемними питаннями, провести засідання круглого столу перед початком «занурення» у фантастичну епоху, організувати дискусію з використанням дискусійної графічної сітки Алверманна, обговорити заздалегідь підготовлені в групах і презентовані на уроці проекти за творами, створити, продемонструвати й обговорити буктрейлери за прочитаними книгами фентезі.

#### Висновки та перспективи дослідження

Отже, позакласне читання сучасного українського фентезі – необхідний елемент літературної освіти підлітків. Саме цей жанровий різновид фантастики має багатий потенціал для розвитку пізнавальних інтересів учнів, формування їхнього характеру, виховання емоційного сприйняття проблем, порушених у художніх творах.

Перспективами подальших наукових пошуків є розробка практичних рекомендацій до проведення уроків вивчення сучасного українського фентезі та інших жанрових різновидів фантастичної літератури.

## Література

1. Аренев В. Порох із драконових кісток. Харків: АССА, 2018. 288 с.
2. Дев'ятко Н. Скарби Примарних островів. Кн. 1: Карта і компас : роман. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 304 с.
3. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: підручник. Київ: Академвидав, 2015. 304 с.
4. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закл. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
5. Корній Д. Петрусь химородник. Вінниця: Теза, 2016. 256 с.
6. Корній Д. Чарівні істоти українського міфу. Духи природи. Харків: Віват, 2018. 320 с.
7. Марченко М. Місто Тіней. Київ: Фонтан казок, 2016. 360 с.
8. Ніколаєва М. Читання фентезі корисне для мозку учнів. *Література. Діти. Час.* : Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 5. Львів, 2016. С. 127-150.
9. Логвіненко Н. М. Зміст і методика вивчення українського фентезі у 8-9 класах на факультативних курсах. *Компетентнісний підхід до вивчення української літератури в основній школі* : посібник / С. П. Паламар, Г. Л. Бійчук, В. О. Братко та ін. Київ: Вид. дім «Сам», 2017. С. 70 - 83.
10. Овдійчук Л. М. Хронотоп як жанротворчий чинник у сучасній фантастиці та фентезі для дітей. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. № 2 (16), жовтень 2015. С. 203-207.
11. Олійник С. Побутування фантастичного у сучасній українській прозі. *Синopsis : текст, контекст, медіа* : електрон. наук. фах. вид. Київ: Київ. ун. ім. Бориса Грінченка, 2013. № 3-4. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm\\_2013\\_3-4\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_3-4_8) (дата звернення: 15.04. 2019).
12. Пагутяк Г. Втеча звірів, або Новий бестіарій. Київ : А- БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 240 с.
13. Славова М. Т. Попелюшка літератури : Теоретичні аспекти літератури для дітей. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2002. 81 с.
14. Стужук О. Художня фантастика як теоретична проблема. *Слов'янська фантастика*: зб. наук. праць. Київ : Київ. ВПЦ Університет, 2012. С. 52-66.
15. Толкін Д. Сказання з небезпечного королівства. Львів: Астролябія, 2009. 400 с. URL: [https://www.rulit.me/books/skazannya-z-nebezpechnogo-korolivstva-read-199523-92.html#section\\_24](https://www.rulit.me/books/skazannya-z-nebezpechnogo-korolivstva-read-199523-92.html#section_24) (дата звернення: 15.04. 2019).
16. Хороб С. Жанр слов'янського фентезі: Володимир Аренев «Бісова душа, або Заклятий скарб». *Султанівські читання*. 2016. Вип. 5. С. 210-221.
17. Ясіновська М. «Місто Тіней»: тіні нашої душі. URL: <https://bokmal.com.ua/books/misto-tinej/> (дата звернення: 15.04. 2019).